

УДК 630*182; 630*187

Ф.Ф. Адамень, д-р с.-г. наук, академік НААНУ

Ю.В. Плугатар, д-р с.-г. наук НБС-ННЦ НААН України

ЛІСОТИПОЛОГІЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ ЛІСІВ УКРАЇНИ

Вступ. Лісова типологія – теоретична основа лісознавства та лісівництва, класифікації лісів і лісових територій, управління лісовими ресурсами [21, 27]. Лісову типологію вивчають багато наукових шкіл і центрів, дослідження яких лягли в основу системи знань про ліс. Серед них варто виділити широко відомі класифікації: франко-швейцарська еколого-флористична Й. Браун-Бланке, цюрихівська еколого-фізіономічна Г. Гамса–Г. Мойзеля, німецька еколого-фізіономічна О. Друде, австрійська фітосоціологічна Е. Айхінгера, шведська структурна Г.Е. Дю-Ріе, фінська структурно-фізіономічна А. Каяндера, англо-американська еколого-динамічна Ф. Клементса, російська еколого-фітоценологічна В.Н. Сукачова, еколого-динамічна Б.А. Івашкевича – Б.П. Колесникова, українська лісівничо-екологічна П.С. Погребняка – Д.В. Воробйова тощо [27].

Формування української лісової типології започатковано ученням Г.Ф. Морозова [13], дослідженнями П.П. Серебренікова, А.А. Крюденера [7], Г.М. Висоцького [4], Є.В. Алексеєва [1] і розвинено у наукових розробках Д.В. Воробйова [2, 3], П.С. Погребняка, П.С. Пастернака [16], Б.Ф. Остапенка [14, 15], О.С. Мігунової [11], І.П. Федця, М.С. Улановського, П.П. Посохова [24, 25] та ін.

На практиці лісова типологія виконує функцію інструмента щодо систематизації та узгодженого застосування лісогосподарських заходів із забезпеченням збалансованого використання ресурсів лісу. Завдяки лісотипологічному підходу вдається максимально наблизити системи лісогосподарського господарювання до природного розвитку деревостанів, використовувати лісові ресурси, не порушуючи стійкості багатовікового життєвого циклу сукцесійних змін лісових формацій [21].

Лісогосподарські заходи сприяють прискоренню природних процесів розвитку та відновлення лісових ресурсів після їх використання, антропогенного чи стихійного порушення. Саме тому, розвиваючи лісотипологічний напрям, ми пропонуємо новий спосіб визначення типу лісу, його складових і напрямів загального лісотипологічного удосконалення управління лісами України на засадах сталого розвитку.

Результати та обговорення. Аналіз динаміки лісотипологічної ситуації в Криму за останні сорок років (з 1967 по 2007 рр.) показав значні зміни як на рівні екотопів (вони загалом погіршилися), так і типів лісу (змінилася їх загальна кількість, частина виділених раніше зникла, з'явилися нові) [21]. Існуючі теоретичні принципи та чинна система виділення лісотипологічних таксонів потребують доопрацювання. Ми пропонуємо новий спосіб визначення типу лісу і його складових. Він ґрунтується на лісотипологічних принципах української школи (П.С. Погребняк, 1931, 1955; Д.В. Воробйов, 1953, 1967; Б.Ф. Остапенко, 1997, 1999; П.П. Посохов, 1969, 1972; О.С. Мігунова, 1993, 2000) та засадах сталого розвитку (рис. 1).

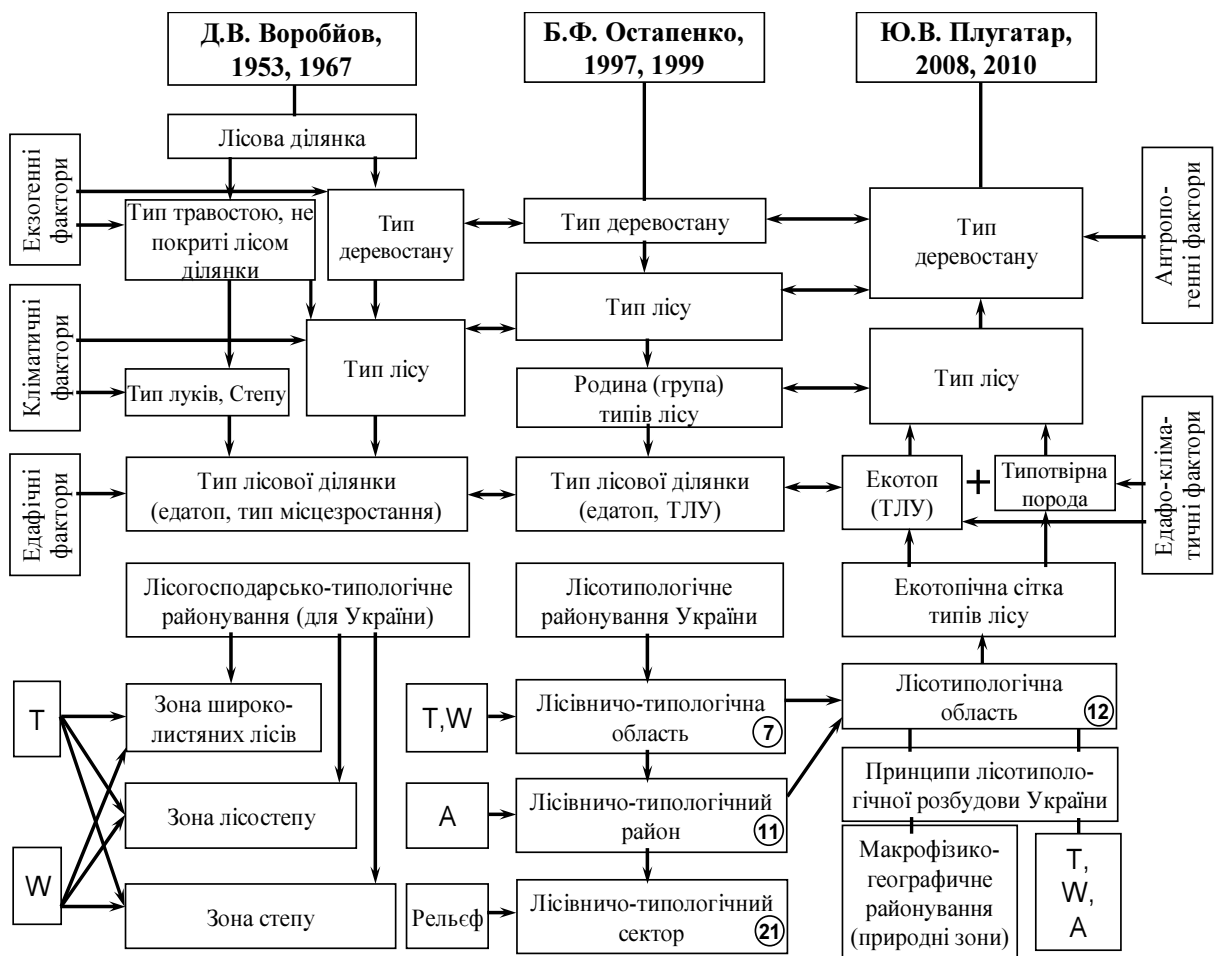

Рис. 1. Структурна схема розвитку типологічних рівнів класифікації лісів Української лісотипологічної школи:

T – сума позитивних місячних температур (сума тепла); W – показник вологості клімату (за Д.В. Воробйовим [2]); A – показник континентальності, за який береться різниця між температурою найтеплішого і найхолоднішого місяців; 7, 11, 21, 12 – кількість виділених одиниць (лісівничо-типологічних областей, районів, секторів, лісотипологічних областей).

У попередніх працях [17–21] було обґрунтовано наше розуміння основних лісотипологічних таксонів, суть яких можна сформулювати так:

Типотвірна (або типоутворювальна) лісова порода – деревна порода, що формує типи лісу в межах її природного ареалу, тобто в едафо-кліматичних умовах її екологічної ніші.

Тип деревостану – сукупність однакових за породним складом деревостанів одного типу лісу.

Тип лісу – сукупність типів деревостанів певної деревної породи в однорідних лісорослинних умовах.

Тип лісорослинних умов (екотоп) – сукупність однорідних за гігро-трофо-кліматичними (екологічними) умовами ділянок певних типів лісу в лісотипологічній області.

Лісотипологічна область – територія в межах природної зони з певним діапазоном значень показників тепла (Т), вологості (W) та континентальності (А) або різко вираженими висотними особливостями, що об'єднує властиві їй типи лісорослинних умов (екотопи), типи лісу певних типотвірних порід і типи їх деревостанів.

У лісотипологічній розбудові лісів України ми пропонуємо опиратися на такі принципи:

1. Врахування, як першооснови, макрофізико-географічних умов, тобто природних зон – лісової, лісостепової, степової та гірських (Крим, Карпати).

2. Врахування існуючого в природі ефекту синтезу кліматичних та едафічних умов із певним діапазоном показників Т, W і А – як другої основи.

Взявши за основу макрофізико-географічне районування, визначені Д. В. Воробйовим характеристики кліматичних та едафічних умов за Т, W і А, лісівничо-типологічне районування України за Б.Ф. Остапенком [14] і наше розуміння терміна “лісотипологічна область”, доцільно виділяти такі лісотипологічні області України (загалом виділено дванадцять лісотипологічних областей (рис. 2, табл. 1): дві гірські – Українські Карпати та Гірський Крим; чотири лісові – Розтоцько-Опільська (Мале Полісся), Західне Полісся, Центральне (Київське) Полісся та Східне Полісся; три лісостепові – Західний, Дніпровський (правобережний) та Слобожанський (лівобережний) лісостеги; три степові – Північно-західний, Східний (Донецький) і Таврійський степи.

Для кожної лісотипологічної області доцільно обґрунтовувати перелік типотвірних (типоутворювальних корінних) порід (для гірських районів – з урахуванням висотної зональності). За їх участю, згідно із зайнятим кожною породою екотопічним рядом, потрібно формувати екотопічну сітку типів лісу для лісотипологічної області (за прикладом розробленої нами для Гірського

Криму); для кожного типу лісу доцільно скласти перелік сформованих типів деревостанів.

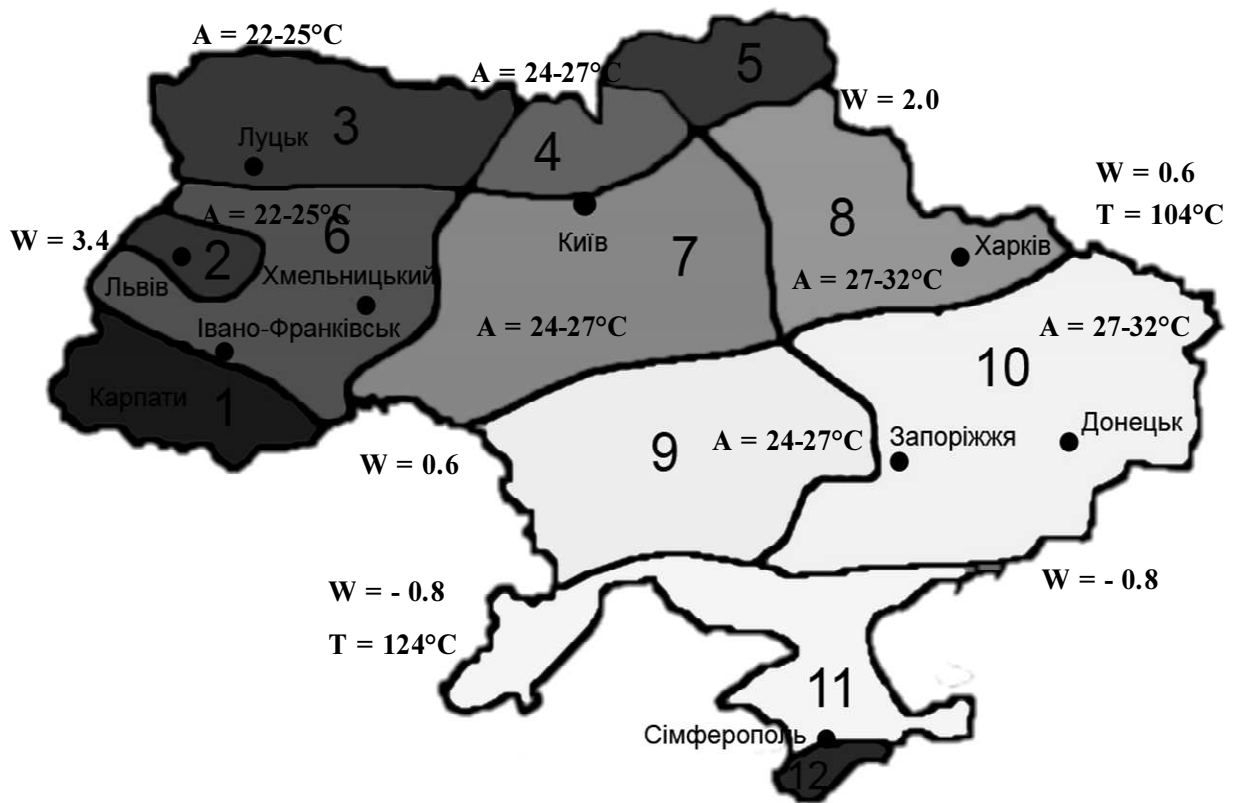

Рис. 2. Лісотипологічні області України

Новий підхід до загального лісотипологічного управління лісами України, лісотипологічного районування, який базується на запропонованих принципах єдності в межах природних зон діапазону показників тепла, вологості та континентальності й на принципах Української школи лісової типології з урахуванням історично-лісівничого досвіду їх застосування, має багато спільного з ґрунтово-екологічним районуванням України [22], комплексним лісогосподарським районуванням [8] та лісомеліоративним районуванням території України (А.П. Стадник, 2008) [27], що є переконливим прикладом кількісно-якісних зв'язків у природі.

Цей підхід не суперечить позиції Д.В. Воробйова [2]: “Приймаючи єдині принципи класифікації, ми не маємо їх розглядати як незаперечну догму, як істину в останній інстанції. Навпаки, передбачається, що в процесі розробки першого варіанта класифікації ... буде накопичений необхідний матеріал для критичного перегляду цих принципів і для подальшого вдосконалювання класифікації”.

1. Лісотипологічні області України

Природні зони	Лісотипологічна область	Критерії виділення	Загальна характеристика лісів
Гірська	1. Українські Карпати*	виражені висотні особливості	
Лісова	2. Розтоцько-Опільська (Мале Полісся)	T – 84–104 °C; W – 3,4–4,8; A – 22 °C	вологі та сирі дубово-букові сугрудо-грудові ліси
	3. Західне Полісся	T – 84–104 °C; W – 2,0–3,6; A – 22–25 °C	суходольні хвойні та мішані ліси та лісові болота
	4. Центральне (Київське) Полісся	T – 84–104 °C; W – 2,0–3,6; A – 24–27 °C	хвойні та мішані широколистяні ліси
	5. Східне Полісся	T – 84–104 °C; W – 2,0–3,6; A – 27–32 °C	хвойні ліси та вологі безграбові діброви
Лісо-степова	6. Західний лісостеп	T – 84–104 °C; W – 2,0–0,6; A – 22–25 °C	свіжі та вологі букові ліси та грабові діброви
	7. Дніпровський (правобережний) лісостеп	T – 84–104 °C; W – 2,0–0,6; A – 24–27 °C	свіжі грабові діброви на плакорних та заплавних місцезонах
	8. Слобожанський (лівобережний) лісостеп	T – 84–104 °C; W – 2,0–0,6; A – 27–32 °C	свіжі кленево-липові діброви на плакорних та заплавних місцезонах
Степова	9. Північно-західний степ	T – 84–124 °C; W – 0,6–(-0,8); A – 24–27 °C	сухі чорно-пакленово-берестові діброви на заплавних, плакорних місцезонах та широких плоских межиріччях
	10. Східний (Донецький) степ	T – 104–124 °C; W – 0,6–(-0,8); A – 27–32 °C	ліси Донецького кряжа та байрачні ліси
	11. Таврійський степ	T – 104–144 °C; W – (-0,8)–(-2,2); A – 24–27 °C	приморські заплавні ліси та ксерофітні деревно-чагарникові ценози
Гірська	12. Гірський Крим **	виражені висотні особливості	

Примітки: * Лісотипологічна область “Українські Карпати” об’єднує, згідно з П.І. Молотковим та З.Ю. Герушинським [5,12]: дубові рівнинні ліси Закарпаття, дубові рівнинні ліси Верхнього Придністров’я, передгірські дубово-букові ліси Закарпаття, дубово-букові ліси Буковини, дубово-буково-ялицеві ліси Прикарпаття, букові гірські ліси Закарпаття, буково-ялицеві ліси Закарпаття, буково-ялицеві ліси північного макросхилу Карпат, буково-смерекові ліси Стрийсько-Сянської Верховини, буково-ялицево-смерекові гірські ліси, смерекові високогірні ліси.

** Лісотипологічна область “Гірський Крим” об’єднує, згідно із П.П. Посоховим [24, 25] і нашими дослідженнями [17-23, 27]: дуже сухі та сухі дубово-ялівцево-соснові (дуб пухнастий, ялівець високий, сосни кримська та Станкевича) ліси, сухі та свіжі дубово-буково-соснові (дуб скельний, бук кримський, сосна кримська), свіжі та вологі буково-соснові (бук кримський, сосни кримська та гачкувата) ліси Південного гірського Криму; дуже сухі та сухі ялівцево-грабінниково-пухнастодубові ліси, сухі та свіжі грабово-дубові ліси з дубом скельним, свіжі грабово-букові ліси Південно-східного гірського Криму; сухі грабінниково-пухнастодубові ліси, свіжі грабово-дубові ліси з дубом скельним, свіжі та вологі грабово-букові ліси Північного гірського Криму; свіжі грабово-буково-сосново-стланникові криволісся Кримського нагір’я (Кримських яйл).

Отримані результати відкривають можливість звільнитися від породжених консерватизмом стереотипів у типології лісів, догматичності в управлінні та по-новому усвідомити чинну систематику типів лісу – як основу створення умов для сталого, збалансованого управління всіма лісовими ресурсами. Ця систематика типів лісу є методологічним інструментом, який дає змогу адекватніше віддзеркалювати просторові і часові зміни стану лісів Криму та України в цілому, особливо в умовах інтенсивного антропогенного навантаження.

Висновки. Запропоновано використовувати такі категорії лісової типології: типотвірна лісова порода, тип деревостану, тип лісу, тип лісорослинних умов, лісотипологічна область.

Основним завданням в удосконаленні управління лісовими ресурсами є перегляд лісотипологічних засад діяльності, ґрунтуючись на положенні, що тип лісу – поняття еколого-історичне, його змістовне наповнення є динамічним у часі та просторі, воно залежить від ступеня зовнішніх та внутрішніх змін лісової екосистеми, які, взаємодіючи, формують її суть.

Бібліографічний список: 1. Алексеев Е.В. Типы украинского леса. Правобережье / Е.В. Алексеев. – К., 1925. – 119 с. 2. Воробьев Д.В. Типы лесов Европейской части СССР / Д.В. Воробьев. – К.: Изд. АН УкрССР, 1953. – 452 с. 3. Воробьев Д.В. Методика лесотипологических исследований / Д.В. Воробьев. – К.: Урожай, 1967. – 388 с. 4. Высоцкий Г.Н. О дубравах Европейской России и их областях // Лесной журнал / Г.Н. Высоцкий. – 1913. – Вып. 1, 2. – С. 158–171. 5. Герушинський З.Ю. Типологія лісів Українських Карпат: навч. посібник / З.Ю. Герушинський. – Львів: Піраміда, 1996. – 208 с. 6. Голубець М.А. Ретроспектива і перспектива лісової типології / М.А. Голубець. – Львів: Поллі, 2007. – 78 с. 7. Крюденер А.А. Основы классификации типов насаждений и их народохозяйственное значение в обиходе страны / А.А. Крюденер. – Пг., 1916/1917. – 318 с. 8. Комплексное лесохозяйственное районирование Украины и Молдавии / С.А. Генсирук, С.В. Шевченко, В.С. Бондарь и др.; под ред. С.А. Генсирука. – К.: Наук. думка, 1981. – 389 с.

9. Ліс у Степу: основи сталого розвитку / О.І. Фурдичко, Г.Б. Гладун, В.В. Лавров; за наук. ред. акад. УААН О.І. Фурдичка. – К.: Основа, 2006. – 496 с.
10. Лісова галузь України у контексті збалансованого розвитку: теоретико-методологічні, нормативно-правові та організаційні аспекти: монографія / О.І. Фурдичко, В.В. Лавров. – К.: Основа, 2009. – 424 с.
11. Мигунова Е.С. Лесная типология, школа В.В. Докучаева и вопросы географии / Е.С. Мигунова. – Х.: Новое слово, 2009. – 304 с.
12. Молотков П.И. Буковые леса Карпат и хозяйство в них / П.И. Молотков. – М.: Лесн. пром-ность, 1966. – 224 с.
13. Морозов Г.Ф. Учение о лесе / Г.Ф. Морозов. – М.: Гослесбумиздат, 1949. – 455 с.
14. Остапенко Б.Ф. Лесорастительное районирование и типология горных лесов / Б.Ф. Остапенко. – Х.: ХДАУ, 1979. – 48 с.
15. Остапенко Б.Ф. Лісова типологія: навч. посібник / ХДАУ ім. В. В. Докучаєва. УкрНДІЛГА ім. Г.М. Висоцького / Б.Ф. Остапенко, В.П. Ткач. – Х., 2002. – 204 с.
16. Пастернак П.С. Взаимодействие между лесом и почвой в основных типах леса Украинских Карпат: автореф. дис. ... д-ра с.-х. наук / П.С. Пастернак. – К., 1968. – 52 с.
17. Плугатар Ю.В. Сучасні типи лісу Криму // Міжвідомчий науково-технічний збірник “Лісове господарство, лісова, паперова і деревообробна промисловість” / Ю.В. Плугатар. – Вип. 32. – Львів, 2006. – С. 139–145.
18. Плугатар Ю.В. Еколого-едатопічна сітка типів лісу Криму // Науковий вісник нац. аграр. ун-ту “Лісівництво. Декоративне садівництво”; редкол.: Д.О. Мельничук (відп. ред.) та ін. / Ю.В. Плугатар. – К.: НАУ, 2008. – Вип. 122. – С. 32–42.
19. Плугатар Ю.В. Із лісів Криму: монографія / Ю.В. Плугатар. – Х.: Новое слово, 2008. – 462 с.
20. Плугатар Ю.В. Типы лесов Крыма // Лісівництво і агролісомеліорація / Ю.В. Плугатар. – Х., 2008. – Вип. 113. – С. 24–31.
21. Плугатар Ю.В. Екологічні основи збалансованого використання ресурсів лісових екосистем Криму / Ю.В. Плугатар: автореф. дис. ... д-ра с.-г. наук: 24.03.2011 / Інститут агроєкології і економіки природокористування НААН України. – К., 2011. – 44 с.
22. Визначник еколого-генетичного статусу та родючості ґрунтів України: навч. посібник / М.І. Полупан, В.Б. Соловей, В.І. Кисіль, В.А. Величко. – К.: Колообіг, 2005. – 304 с.
23. Поляков А.Ф. Лесные формации Крыма и их экологическая роль / А.Ф. Поляков, Ю.В. Плугатар. – Х.: Новое слово, 2009. – 405 с.
24. Посохов П.П. Типы лесов Горного Крыма и их Кавказские аналоги: автореф. дис... д-ра с.-х. наук: 06.563 / Укр. с.-х. академия / П.П. Посохов. – К., 1972. – 48 с.
25. Посохов П.П. Лесорастительное районирование горного Крыма // Лесоводство и агролесомеліорація / П.П. Посохов. – К.: Урожай, 1969. – Вып. 16. – С. 105–119.
26. Сукачев В.Н. Основы лесной биогеоценологии / В.Н. Сукачев. – М.: Наука, 1964. – 575 с.
27. Фурдичко О.І. Екологічні основи збалансованого використання лісів Криму: монографія / О.І. Фурдичко, Ю.В. Плугатар; за наук. ред. О.І. Фурдичка. – К.: Основа, 2010. – 251 с.